

**PERANAN MODAL SOSIAL DALAM MEMPERKASAKAN EKONOMI
KUMPULAN TOMPOQ TOPOH DI KAMPUNG ORANG ASLI**

(Role of Social Capital in Economic Empowerment of Tompoq Topoh Community at Orang Asli village)

Haslin Kadis & Vivien W. C. Yew

ABSTRAK

Suku kaum Mah Meri merupakan sub kumpulan Orang Asli Senoi di Semenanjung Malaysia. Wanita Mah Meri menjalankan aktiviti anyaman. Mereka dikenali sebagai kumpulan Tompoq Topoh. Kumpulan ini tertubuh sejak 2005. Tempoh sedekad Tompoq Topoh mampu bertahan menarik pengkaji untuk mengetahui cerita daripada ahli kumpulan Tompoq Topoh. Dengan menggunakan pendekatan tiga tokoh sosiologi dalam memahami elemen modal sosial, iaitu Pierre Bourdieu, James Coleman dan Robert Putnam, pengkaji melihat terdapat beberapa elemen modal sosial yang diterapkan dalam kalangan ahli kumpulan Tompoq Topoh seperti nilai kepimpinan, nilai kekitaan dan jaringan sosial. Elemen-elemen modal sosial yang dimiliki membantu dalam memperkasakan ekonomi wanita Mah Meri dalam Tompoq Topoh ini.

Kata kunci: modal sosial, Tompoq Topoh, memperkasakan ekonomi, wanita, Mah Meri.

ABSTRACT

The Mah Meri tribe is one of the subgroups from Senoi ethnic of indigenous people or commonly called as Orang Asli in Peninsular Malaysia. A group of Mah Meri women weaver from Carey Island – the Tompoq Topoh, was established since 2005. These women have been empowered in over a decade to provide for their families. Employing a qualitative approach, this study explored some of the elements of social capital that have been discussed by Pierre Bourdieu, James Coleman and Robert Putnam. The study results shows that three significant elements in social capital such as leadership, sense of belonging and social networks, emerged as contributors in the economic empowerment amongst the Mah Meri women weavers of Tompoq Topoh.

Keywords: social capital, Tompoq Topoh, economic empowerment, women, Mah Meri.

PENGENALAN

Kemunduran dan kemiskinan dikenalpasti sebagai cabaran utama yang dihadapi oleh kerajaan dalam usaha membangunkan komuniti Orang Asli Semenanjung Malaysia secara berkesan. Orang Asli sangat sinonim dengan kebergantungan hidup mereka kepada hutan dan persekitaran

luar bandar dengan menjalani kegiatan ekonomi sara diri. Namun, sumber ekonomi sebegini tidak mampu menjamin pekerjaan dan pulangan pendapatan lumayan (Rohayu dan Sharipah 2013). Sejak berdekad yang lalu, pelbagai pihak melabelkan Orang Asli sebagai masyarakat yang sangat bergantung hidup kepada bantuan kerajaan, rendah diri, pemalu, kurang keyakinan diri, tidak menghayati budaya bekerja yang produktif dan daya tahan yang rendah dalam menghadapi cabaran dan persaingan luar. Hal ini dikaitkan dengan ciri-ciri peribadi yang merupakan salah satu punca kemunduran masyarakat Orang Asli (Khairul Hisyam & Ibrahim 2007; Mustaffa 2008; Ramlee 2008; JAKOA 2011).

Tompoq Topoh merupakan gelaran yang diberikan oleh mereka sendiri terhadap kumpulan wanita suku kaum Orang Asli Mah Meri di Pulau Carey, Selangor yang ditubuhkan. Gelaran ini telah digunakan sejak 2005, dimana '*tompoq*' bermaksud permulaan anyaman manakala '*topoh*' bermaksud corak tikar yang bercantum. Maka, '*tompoq topoh*' bermaksud bermulanya projek usahasama. Tompoq Topoh mempunyai 20 orang ahli daripada kalangan kaum wanita Mah Meri, kesemuanya merupakan suri rumahtangga. Mereka ini tidak mendapat pendidikan yang sempurna, malah lebih memilih untuk berada di rumah dan menjaga keluarga mereka. Dalam pada itu, kaum wanita ini berusaha untuk menambah pendapatan sampingan keluarga dengan melakukan kerja sambilan setelah selesai kerja-kerja rumah. Aktiviti sampingan ini diasaskan oleh Puan Maznah, dimana beliau mengumpulkan saudara mara dan rakan-rakan menghidupkan kembali tenunan kantung sirih, tikar dan bakul (Reita Rahim 2007).

Modal sosial menggerakkan komuniti ke arah perubahan ekonomi komuniti (Fey et al. 2006) dimana modal sosial memudahkan komuniti untuk akses kepada sumber pendapatan (Tiepoh & Reimer 2004; Leech & Potts Jr 2010). Putnam menggariskan tiga elemen modal sosial iaitu kepercayaan (*trust*), jaringan (*network*), dan norma (*norms*) (Julia Hauberer 2011). Komuniti Orang Asli Kuala di Johor, kajian oleh Amir Zal et al. (2012) menunjukkan terdapatnya modal sosial yang ditonjolkan oleh komuniti ini melalui aktiviti perniagaan barangan terpakai. Bagi kajian ini, modal sosial yang digunakan oleh Orang Asli Kuala menunjukkan hubungan yang baik dengan masyarakat luar dilihat sebagai satu komponen penting dalam pemeraksanaan ekonomi komuniti tersebut (Amir Zal et al. 2012).

Secara umumnya, modal sosial merupakan elemen-elemen dalam masyarakat yang boleh bekerja bersama secara berkesan untuk membangunkan dan mengekalkan hubungan yang kuat, menyelesaikan masalah dan membuat keputusan kumpulan dan bekerjasama secara berkesan untuk merancang, menetapkan matlamat dan mendapatkan perkara yang dilakukan (Rhonda Philips and Robert H. Pittman 2009). Begitu juga dalam Tompoq Topoh, modal sosial telah digunakan untuk memperkuat ekonomi kumpulan wanita dalam Tompoq Topoh.

Dalam pada itu, modal sosial membawa kepada pembangunan komuniti dan pemeraksanaan ekonomi sesebuah komuniti. Pemeraksanaan ekonomi membawa kepada pembangunan yang stabil (Laverack dan Thangphet 2009) dan mengurangkan kadar kemiskinan (Basargekar 2009; Vyas & Watts 2009 dalam Amir Zal et al. 2013). Gianno dan Bayr (2009) dalam kajiannya menyatakan adanya perkaitan modal sosial dan pemeraksanaan ekonomi dimana pergantungan dengan pihak luar semakin berkurangan setelah tanaman pertanian diperkenalkan. Pemeraksanaan ekonomi antara perkara penting dalam memperkasakan sesebuah komuniti (Basargekar 2009 dalam Amir Zal et al. 2013).

Elemen-elemen modal sosial seperti tanggungjawab dan obligasi, norma, nilai, jaringan, dan kepercayaan dalam kalangan ahli meningkatkan kerjasama berkumpulan dalam mencapai suatu usaha (Bourdieu 1986; Coleman 1988; Putnam 2000). Justeru, dalam usaha memperkasa ekonomi kumpulan Tompoq Topoh, modal sosial harus memainkan peranan supaya dapat meningkatkan produktiviti ekonomi Tompoq Topoh dan menjadi satu aktiviti ekonomi wanita contoh bagi komuniti Orang borubagaimana elemen modal sosial ini telah membantu dalam memperkasakan ekonomi kumpulan wanita Mah Meri dalam Tompoq Topoh.

Kajian mengenai pemerksaan ekonomi komuniti Orang Asli telah banyak dilakukan oleh penyelidik terdahulu. Namun begitu, kajian mengenai modal sosial dan kaitannya dengan pemerksaan ekonomi komuniti Orang Asli secara khusus sangat kurang dijalankan. Hal ini juga kerana, umum melihat komuniti Orang Asli masih belum membangun dari aspek ekonomi komuniti minoriti ini. Realitinya, terdapat sebilangan suku komuniti Orang Asli yang telah membangun dari aspek ekonominya. Hal ini dibuktikan melalui kajian yang telah dibuat oleh W. A. Amir Zal et al. (2012) dan W. A. Amir Zal et al. (2013) mengenai pendayaupayaan ekonomi Orang Asli Kuala di Johor. Meskipun terdapat kajian mengenai pendayaupayaan ekonomi Orang Asli telah dilakukan, kajian yang menjurus terus kepada peranan modal sosial komuniti Orang Asli itu sendiri masih sedikit dijalankan.

Terdapat enam buah perkampungan Orang Asli di Pulau Carey yang didiami oleh suku Mah Meri. Umum mengenali kampung tersebut sebagai Perkampungan Kebudayaan. Seni anyaman oleh Tompoq Topoh menjadi sebagai satu sumber ekonomi sampingan bagi sesetengah kaum wanita Mah Meri. Namun begitu, bagi ketua Tompoq Topoh, Puan Maznah, beliau menjadikannya sebagai aktiviti ekonomi utama bagi keluarganya. Tompoq Topoh yang hanya terdiri daripada kaum wanita Mah Meri khususnya di Kampung Sungai Bumbon, kesemuanya adalah suri rumahtangga sepenuh masa. Walau bagaimanapun, Tompoq Topoh telah bertahan selama 10 tahun sejak tertubuhnya nama Tompoq Topoh secara komersial. Hal ini dibuktikan melalui temubual pengkaji dengan ketua Tompoq Topoh, Puan Maznah sewaktu membuat tinjauan awal di kawasan kajian.

“Tompoq Topoh ni kita buat anyaman lah. Macam-macam anyaman. Contohnya bakul, tikar dan pelbagai lagi jenis anyaman. Kita kat sini semuanya wanita suri rumahtangga. Tompoq topoh ni pun dah lama. Saya usahakan benda ni sejak dari 2003 sebenarnya. Tapi yang betul-betul tompoq topoh ni ada sejak 2005 sampai sekarang.”

(Kajian Lapangan, 23 September 2015)

Begitu juga dengan suku Mah Meri ini, modal sosial digunakan oleh Tompoq Topoh dalam usaha untuk mengekalkan dan memperkasa ekonomi mereka yang telah bermula sejak 10 tahun yang lalu. Oleh itu, pengkaji melihat suatu keadaan yang unik yang ada pada kelompok Tompoq Topoh ini dimana mereka masing-masing boleh mengekalkan dan meneruskan aktiviti ekonomi mereka sehingga ianya bertahan begitu lama. Apakah sebenarnya modal sosial yang

telah digunakan oleh kelompok Tompoq Topoh sehingga mereka dapat mengekalkan kumpulan tersebut dan berusaha meningkatkan ekonomi kelompok mereka?

Dalam pada itu, Tompoq Topoh yang bertahan 10 tahun lamanya menimbulkan isu penggunaan modal sosial sehingga dapat mengekalkan dan memperkasa ekonomi kelompok mereka. Hal ini kerana, Tompoq Topoh terdiri daripada kalangan suri rumahtangga dan tidak mempunyai tahap pendidikan yang sempurna. Tambahan pula, mereka adalah golongan wanita daripada komuniti Orang Asli, bukannya daripada kalangan masyarakat perdana yang mempunyai banyak rangkaian atau informasi yang berkaitan. Namun begitu, mereka masih mampu untuk mengekalkan dan meneruskan aktiviti ekonomi yang telah dijalankan selama 10 tahun. Hal ini kerana, perbualan pada tinjauan awal antara pengkaji dan ketua Tompoq Topoh mendapati nilai pendapatan yang diperoleh daripada aktiviti anyaman semakin meningkat berbanding 10 tahun lalu. Hal ini kerana, semakin banyak permintaan terhadap produk anyaman daripada masyarakat luar.

Tompoq Topoh merupakan kaum wanita jalinan hubungan dalam mengekalkan aktiviti ekonomi Tompoq Topoh terus berjalan dan bergerak maju. Justeru, bagaimanakah elemen-elemen modal sosial yang terdapat pada mereka membantu memperkasakan aktiviti ekonomi kumpulan Tompoq Topoh ini.

Kajian ini dijalankan bertujuan untuk meneliti peranan modal sosial dalam memperkasakan ekonomi komuniti Orang Asli Mah Meri melalui aktiviti ekonomi dalam kumpulan Tompoq Topoh.

TINJAUAN KESUSASTERAAN

Kajian berkaitan penglibatan komuniti Orang Asli dalam aktiviti ekonomi telah banyak dilakukan oleh penyelidik terdahulu di beberapa tempat di Malaysia. Tetapi, kajian yang sama di Daerah Kuala Langat, Selangor belum ditemui lagi. Terdapat beberapa kajian lepas yang telah dilakukan oleh penyelidik terdahulu menjadi sumber rujukan kepada pembuatan kajian yang bakal dilakukan ini. Aktiviti ekonomi yang dilakukan oleh kebanyakan komuniti Orang Asli bertujuan untuk menyambung kehidupan mereka.

Orang Asli dan Tompoq Topoh

Komuniti Orang Asli merupakan sebuah masyarakat minoriti peribumi yang tinggal di Semenanjung Malaysia (Seow Ta Wee et al. 2013). Komuniti ini terbahagi kepada tiga kelompok utama iaitu Senoi, Melayu-Proto dan Negrito. Setiap kelompok tersebut terdapat enam suku berbeza di dalamnya. Oleh itu, terdapat 18 suku Orang Asli yang mengamalkan adat, bahasa, dan amalan yang berlainan (Jabatan Kemajuan Orang Asli 2011). Mereka tinggal bertaburan di negeri-negeri di Semenanjung Malaysia kecuali di negeri Perlis dan Pulau Pinang (Yahya Awang 2010).

Akta Orang Asli 1954 (Akta 134) dibawah *Aboriginal Peoples Ordinance No.3, 1954* yang telah dipinda pada tahun 1974. Melalui seksyen 3 dalam Akta Orang Asli 1954 (Akta 134), menerangkan tiga takrifan Orang Asli. Pertama, mana-mana yang bapanya ialah ahli daripada kumpulan etnik Orang Asli, yang bercakap bahasa Orang Asli dan lazimnya mengikut cara hidup Orang Asli dan adat kepercayaan Orang Asli, dan termasuklah seorang keturunan melalui lelaki

itu. Kedua, mana-mana orang daripada mana-mana kaum yang diambil sebagai anak angkat semasa budak oleh Orang Asli dan yang telah dibesarkan sebagai seorang Orang Asli, lazimnya bercakap bahasa Orang Asli, mengikut cara hidup Orang Asli dan adat kepercayaan Orang Asli, dan menjadi ahli daripada suatu masyarakat Orang Asli. Ketiga, anak daripada mana-mana penyatuan antara seorang perempuan Orang Asli dengan seorang lelaki daripada suatu kaum lain, dengan syarat anak itu lazimnya bercakap bahasa Orang Asli dan kepercayaan Orang Asli dan masih lagi menjadi ahli daripada suatu masyarakat Orang Asli (Portal Rasmi Jabatan Kemajuan Orang Asli Malaysia 2015).

Orang Asli suku Mah Meri merupakan sub kelompok Senoi (Portal Rasmi Jabatan Kemajuan Orang Asli 2015). Ramai mengenali komuniti ini sebagai Mah Meri terutama oleh golongan penyelidik dan oleh pihak JAKOA sendiri (Reita Rahim 2007). Perkataan Mah Meri membawa maksud Orang Hutan (Portal Rasmi Jabatan Kemajuan Orang Asli 2015) iaitu dalam bahasa Besise, Hma' merujuk kepada 'orang' manakala Meri merujuk kepada 'hutan' (Reita Rahim 2007). Suku Mah Meri tinggal menetap di Pulau Carey, di Daerah Kuala Langat, Selangor. Terdapat lima buah kampung di Pulau Carey yang dihuni oleh komuniti ini iaitu Kampung Sungai Bumbon, Kampung Sungai Judah, Kampung Sungai Kurau, Kampung Kepau Laut and Kampung Rambai (Reita Rahim 2007).

Penasihat budaya Orang Asli di Malaysia, Rashid Esa menerangkan bahawa suku Mah Meri dikenali sebagai Orang Laut berikutan penempatan mereka yang berdekatan dengan laut dan sungai serta sumber ekonomi utama mereka di situ. Mereka mengatakan asal usul penempatan daripada sebuah pulau di selatan negeri Johor. Dahulunya, mereka bermula dengan pekerjaan berkebun seperti di ladang kelapa dan kelapa sawit disamping kesenian budaya dan kraf-tangan melalui hasil ukiran kayu dan anyaman yang menaikkan identiti suku ini (Hisham Ibrahim 2012). Ukiran kayu dilakukan oleh kaum lelaki seperti topeng pelbagai nama dan bentuk yang mempunyai ciri mitos dan semangat tertentu. Manakala, kaum wanita menghasilkan kraf daripada anyaman yang pada awalnya hanyalah untuk kegunaan sendiri dan harian sahaja (Reita Rahim 2007; Hisham Ibrahim 2012).

Kebanyakan wanita Mah Meri tidak mendapat pendidikan sempurna. Oleh itu, mereka lebih memilih untuk tinggal di rumah dan menjaga keluarga mereka. Bagaimana pun, mereka melakukan pekerjaan tambahan sementara melakukan kerja-kerja rumah sebagai menambah sumber pendapatan keluarga, seperti membuat penyapu lidi daripada pelepah daun kelapa dan kelapa sawit. Namun, berlakunya penurunan sumber hutan terutama pelepah daun kelapa dan kelapa sawit yang menjejaskan pembuatan penyapu lidi pada tahun 2000. Maka, pada 2003, bermulanya permulaan anyaman yang bermula dengan tujuan pendokumentasian sehinggalah akhirnya sebagai tujuan jualan. Berikutan itu, kumpulan Tompoq Topoh ditubuhkan pada 2005, yang bermaksud 'permulaan anyaman saling corak tikar' (Reita Rahim 2007; Hisham Ibrahim 2012).

Definisi Modal Sosial

Artikel menggunakan kedua-dua pendekatan modal sosial oleh tiga orang tokoh sosiologi iaitu Pierre Bourdieu, James Coleman dan Robert Putnam. Pierre Bourdieu (1986) mendefinisikan modal sosial sebagai agregat sumber sebenar atau potensi yang terkait dengan pemilikan suatu jaringan daripada hubungan yang diinstitusikan. Bourdieu menekankan modal sosial adalah di

atas rangkaian sosial yang memberi akses kepada sumber-sumber kumpulan itu. Oleh itu, ganjaran ekonomi diraih melalui penyertaan berterusan dalam jaringan yang terjalin sebagai faedah bersama. (Winter, I 2000). Bourdieu berpendapat, modal sosial membawa kepada keuntungan dan peluang yang diperoleh seseorang dalam masyarakat melalui keanggotaannya dalam kelompok sosial tertentu (Rusydi Syahra 2003).

Coleman (1994), modal sosial memberi manfaat kepada komuniti miskin dan terpinggir. Modal sosial didefinisikan oleh Coleman sebagai suatu set sumber yang wujud dalam hubungan keluarga dan organisasi sosial dan sangat berguna kepada pembangunan sosial. Sumber-sumber tersebut berbeza untuk setiap individu (Coleman 1994: 300). Modal sosial mampu mencapai hasil yang menggalakkan menurut Coleman melalui andaian teori pilihan rasional, yang mengandaikan bahawa individu biasanya mengejar kepentingan diri. Hal ini kerana, kerjasama terjalin berikutan ianya merupakan keperluan untuk mencapai matlamat kepentingan diri. Justeru, Coleman melihat modal sosial menghubungkan unit analisis individu dan kumpulan, yang melihat ia sebagai aset modal untuk individu daripada sumber struktur sosial (Coleman 1994: 302). Maka, beliau menggariskan dua elemen penting modal sosial iaitu, keberadaan tanggungjawab dan tahap rasa saling percaya dalam persekitaran sosial, yang keduanya dibentuk oleh variasi struktur sosial. (Coleman 1994)

Bagi Robert Putnam (1993), beliau mendefinisikan modal sosial sebagai kepercayaan, norma dan rangkaian yang memudahkan kerjasama untuk manfaat bersama (Putnam et al. 1993). Pendapat utama beliau ialah jaringan sosial mengandungi nilai individu. Modal sosial wujud dalam hubungan antara individu yang seterusnya membentuk jaringan sosial, norma timbal balik dan kepercayaan (Putnam 2000). Ciri-ciri kehidupan sosial ini merupakan modal sosial dimana ia membenarkan ahli untuk bertindak secara lebih efektif untuk mencapai tujuan bersama (Putnam 1995; 1996 dalam Julia Hauberer 2010). Menurut Putnam (1993), modal sosial berterusan jika kepercayaan (trust) wujud dalam hubungan. Kepercayaan itu sendiri dijana dalam rangkaian penglibatan sivik dan melalui norma timbal balik (Julia Hauberer 2010).

Melalui pemahaman daripada ketiga-tiga tokoh mengenai definisi modal sosial, secara sosiologinya dapat disimpulkan bahawa modal sosial adalah elemen-elemen yang merupakan sat set sumber yang dimiliki individu iaitu tanggungjawab, norma, nilai, jaringan dan kepercayaan melalui suatu set struktur sosial yang dijalani individu yang terlibat.

Definisi Pemerksaan

'Power' merupakan konsep asas bagi bidang Sosiologi dan Sains Sosial (Russell, B 2004), dimana 'power' melibatkan setiap peringkat masyarakat dan mempengaruhi kehidupan harian dalam pelbagai cara. Konsep 'power' juga berperanan dalam memahami corak atau cara masyarakat bekerja, dengan mempertimbangkan peranannya daripada pelbagai konteks sosial (Croteau, D & Hoynes, W 2015). Jumlah 'power' yang ada mempengaruhi apa yang boleh dicapai dalam kehidupan, sama ada di rumah, tempat kerja atau dalam sebuah komuniti (Russell, B 2004). Max Weber (1992; 1978) melihat 'power' sebagai suatu keupayaan yang menghasilkan suatu yang diharapkan, walaupun ditentang oleh orang lain.

Sesetengah ahli Sosiologi memberi tumpuan kepada konsep 'power to' iaitu keupayaan yang menghasilkan suatu yang diharapkan, dan sesetengah yang lain memberi tumpuan kepada

'power to' iaitu keupayaan untuk menangani tentangan (Ng dan Bradac 1993). Pemerksaan (*empowerment*) dilihat sebagai peningkatan kemampuan manusia untuk menghasilkan sesuatu yang diharapkan (Croteau, D & Hoynes, W 2015). Ahli falsafah sosial dan sosiologi berhujah mengenai konsep 'power'. Dalam hujahan Virginia Held (1993), 'power' adalah suatu upaya untuk merubah dan memperkasa diri dan orang lain. Manakala, Patricia Hill Collins (2000) menekankan penggunaan 'power' untuk menentang penindasan dan kezaliman.

Manusia sering membincangkan *power* dan *empowerment* atau *power to* dari segi usaha dan pencapaian individu. Pemerksaan melibatkan penambahbaikan individu dan peningkatan diri. Pemerksaan juga boleh melibatkan organisasi, komuniti dan kesemua kategori manusia (Croteau, D & Hoynes, W 2015). Sebagai contoh, Agensi Pembangunan Internasional berusaha untuk memperkasa oran miskin dengan meningkatkan keupayaan atau kemampuan untuk mengurus diri dan keluarga mereka (Alsop & Heinsohn 2005).

Talcott Parsons (1960), ahli Sosiologi Amerika, melihat *power* sebagai kemampuan sistem sosial untuk mencapai tujuan bersama. Dalam struktur fungsional tradisional, Parsons sangat tertarik dengan keseluruhan operasi masyarakat sebagai sistem sosial. Menurut kerangka kerjanya, masyarakat berkuasa untuk memperoleh target atau tujuan. Maka, akses kepada sumber seperti wang dan pengetahuan diperlukan (Croteau, D & Hoynes, W 2015).

Justeru, secara sosiologinya, pemerksaan atau *power to* sebagai penambahbaikan individu mahupun kumpulan dalam usaha peningkatan sendiri dan pencapaian dalam suatu bidang, khususnya dalam memperkasakan ekonomi sesebuah komuniti.

Hubungkait Modal Sosial dan Pemerksaan Ekonomi

Elemen-elemen modal sosial sangat terkait dalam memperkasakan wanita terutamanya, dari aspek pemerksaan ekonomi mereka. Pemerksaan adalah proses di mana orang mendapat kawalan yang lebih besar ke atas sumber bahan dan intelek. Pemerksaan boleh digambarkan dalam empat dimensi yang berbeza seperti ekonomi, sosial, politik dan undang-undang kuasa (Minimol, M.C. & Makesh, K.G. 2012). Di samping itu, pemerksaan menghubungkan kekuatan individu dan kecekapan, sistem menolong semula jadi, dan tingkah laku proaktif untuk dasar sosial dan perubahan sosial (Rappaport 1984). Justeru, pemerksaan terdiri daripada tiga komponen iaitu multi-dimensi, sosial, dan proses. Pemerksaan sebagai mluti-dimensi dimana ia berlaku dalam pelbagai bidang termasuklah sosiologi, psikologi, ekonomi dan lain-lain. Ianya berlaku di dunia sosial di pelbagai peringkat, seperti individu, kumpulan dan masyarakat. Pemerksaan sebagai suatu proses sosial yang berlaku dalam hubungan dengan orang lain (Czuba 1999).

Pemerksaan ekonomi merupakan kunci kepada kumpulan berpendapatan rendah untuk memastikan kehidupan yang mampan (Rohani Abdul Karim 2013). Istilah pemerksaan membawa makna wujudnya penyertaan daripada seluruh pihak yang diwujudkan dalam strategi pemerksaan yakni pembangunan kesejahteraan sosial dengan cara memanfaatkan potensi dan sumber kesejahteraan sosial yang belum berkesan secara optimal. Pemerksaan dapat dilakukan dengan menggali kemampuan sasaran perkhidmatan, mendayagunakan potensi dan sumber yang sedia ada di masyarakat dengan memberikan kemahiran, pendampingan, dan bimbingan sosial serta pengembangan usaha ekonomi produktif dan usaha kesejahteraan sosial (Ratnawati dan Rahmani 2013).

Smith (1989) menganggap lelaki mengawal wanita, terutamanya dalam isi rumah dan keluarga mereka dalam memahami istilah pemerkasakan wanita. Dalam pandangan ini, wanita merupakan satu 'kelas' dalam sistem stratifikasi jantina, dimana ia dikawal oleh norma-norma dan nilai-nilai bersama iaitu mempunyai budaya serta hubungan dan komponen material. Bidang sosiologi mahupun antropologi mengiktiraf konsep memperkasakan wanita bahawa pemilikan individu dan dipengaruhi oleh kebersamaan sosial yang bersepadu dengan sistem ideologi atau normatif biasa. Contohnya, cara menyusun keluarga, bagaimana untuk memperuntukkan kaya di antara kumpulan yang berbeza atau individu, dan bagaimana untuk mengatur hubungan antara lelaki dan perempuan. Justeru, persepsi, rasa, dan pilihan membuat keputusan individu dipengaruhi oleh sifat sistem ideologi atau normatif iaitu kebersamaan sosial dan pensosialisaian mereka (Mason & Smith 2003).

KAEDAH KAJIAN

Setiap kajian yang dilakukan perlu mempunyai kaedah-kaedah tertentu bagi mencapai matlamat dan objektif kajian yang disasarkan. Dalam bahagian ini, pengkaji menerangkan dan menjelaskan tentang kaedah kajian yang akan digunakan dalam kajian lapangan. Pendekatan yang digunakan merangkumi metodologi pengumpulan data, persempelan, analisis data dan etika lapangan.

Kajian Awal sebagai Pilot Study

Kajian awal sebagai pilot study ini telah dijalankan bagi membantu penyelidik mendapatkan gambaran awal berkaitan kumpulan Tompoq Topoh dan modal social yang dimiliki sehingga ianya dapat membantu dalam aktiviti ekonomi mereka. Penyelidik mengumpul data mengenai informan menggunakan teknik turut serta dan pemerhatian tidak ikut serta, temu bual, dan sumber-sumber skunder yang sedia ada. Penyelidikan kajian kes telah dijalankan di Kampung Sungai Bumbon, Pulau Carey, Selangor.

Kaedah Kualitatif

Kajian yang telah dijalankan ini menggunakan rekabentuk kualitatif dalam proses pengumpulan data. Bagi memperoleh data kajian pula, terdapat beberapa kaedah kajian yang telah digunakan. Kaedah yang digunakan dalam kajian ini ialah pemerhatian tidak ikut serta, temu bual mendalam, dan persampelan bertujuan sebagai data primer. Manakala data skunder diperoleh melalui jurnal, tesis, buku, dan laporan tahunan JAKOA.

Pemerhatian dan Pemerhatian Tidak Ikut Serta

Kaedah pemerhatian digunakan dalam menjalankan penyelidikan. Kaedah pemerhatian merupakan teknik asas bagi pengumpulan data dalam penyelidikan. Ia juga merupakan salah satu cara mengumpul maklumat atau data tanpa melibatkan komunikasi secara langsung dengan responden kajian (Rohana Yusof, 1996). Responden diperhatikan dalam persekitaran sedia ada atau secara semulajadi dan kemudiannya aktiviti dan tingkahlaku mereka direkodkan (Sabitha Merican,

2005). Pemerhatian awal di kawasan kajian dilakukan beberapa kali oleh penyelidik sebelum kajian lebih lanjut dijalankan.

Temubual, Persempelan Bertujuan dan Bilangan Informan

Temubual bersemuka dijalankan ke atas beberapa orang informan untuk mendapatkan maklumat atau pendapat yang ada di dalam pemikiran seseorang itu dengan cara memasuki perspektif informan yang di temu bual (Rohana Yusof 2004). Kesemua ahli Tompoq Topoh merupakan informan dalam kajian ini iaitu seramai 20 orang. Namun begitu, informan utama (*key informan*) dalam kajian ini dipilih berdasarkan kriteria-kriteria tertentu. Ini termasuklah Puan Masnah sebagai ketua Tompoq Topoh, Tok Batin, pegawai JAKOA, dan peraih. Dalam kajian awal ini, penyelidik telah menemubual seramai empat orang informan termasuklah ketua kumpulan Tompoq Topoh, Puan Maznah.

Data Sekunder

Selain daripada menggunakan data primer, kaedah pengumpulan data sekunder juga turut digunakan dalam penyelidikan. Data sekunder merupakan satu data yang telah dianalisis, diolah, dicetak dan disebarkan kepada umum. Antara bahan-bahan yang menjadi rujukan adalah seperti bahan-bahan ilmiah seperti buku-buku, risalah, jurnal-jurnal terbitan dan sebagainya yang mempunyai kaitan dengan persoalan berkaitan modal sosial dan pemerikasaan ekonomi komuniti Orang Asli secara amnya. Hasil rujukan ini, pengkaji akan mengetahui serba sedikit mengenai pandangan di kawasan kajian seterusnya dapat mengumpulkan data tentang modal sosial komuniti Mah Meri.

Kaedah Analisis Data

Pengumpulan data, pengekodan dan analisis dalam kajian ini telah dijalankan secara serentak. Kesemua temubual telah ditranskripsikan dan diformatkan untuk dimasukkan ke dalam pangkalan data Nvivo dan digunakan untuk mencipta kategori dan untuk mengindeks data. Nvivo adalah merupakan perisian yang dicipta atau direka khas untuk membantu menyimpan dan menguruskan keseluruhan analisis data kualitatif. Memandangkan data adalah dalam bentuk transkrip, maka kaedah yang digunakan lebih menjurus kepada pembentukan kategori, membuat indeks atau mengkodng dokumen, *sorting data* untuk mengesan pola dan menghuraikan pola (Chua, Y.P. 2006).

DAPATAN KAJIAN DAN PERBINCANGAN

Elemen modal sosial dalam Tompoq Topoh

Pengkaji mendapati ahli kumpulan Tompoq Topoh mempunyai modal sosial yang membuatkan kumpulan ini mampu bertahan sehingga sedekad lamanya melalui hubungan yang telah diinstitusikan oleh kumpulan tersebut (Bourdieu 1986). Hubungan yang terjalin antara ahli kumpulan Tompoq Topoh mewujudkan beberapa elemen modal sosial, antaranya, jaringan sosial (Bourdieu 1986; Putnam et al. 1993), norma timbal balik (Putnam et al. 1993), kepercayaan (Putnam et al.

1993; Coleman 1994), nilai kepimpinan, dan sebagainya. Elemen-elemen modal sosial yang terdapat dalam diri setiap ahli kumpulan Tompoq Topoh memberikan pulangan yang positif dengan membuatkan mereka dapat mengakses kepada sumber pendapatan dan sekali gus membantu menambah pendapatan isi rumah.

“saya minta kawan-kawan berkumpul di pondok ni waktu lapang mereka. Petang-petang kami duduk sama-sama untuk menganyam. Saya juga perlu ambil hati kawan-kawan dengan sediakan makanan ringan supaya kita tak bosan masa sambil bekerja walaupun kerja kita ini ada yang buat sampingan saja.”

(Informan 1)

Elemen nilai kepimpinan menjadi elemen modal sosial utama dalam usaha kumpulan Tompoq Topoh ini bertahan sedekad lamanya. Elemen nilai kepimpinan ditonjolkan oleh pengasas Tompoq Topoh iaitu Puan Maznah, dimana sebagai ketua kumpulan dan pengasas Tompoq Topoh, beliau berjaya mempertahankan kumpulan tersebut walaupun pelbagai rintangan yang semestinya diharungi sepanjang tempoh sedekad tersebut. Hal ini kerana, Puan Maznah menggunakan caranya tersendiri untuk menarik minat dan perhatian ahli-ahli kumpulan Tompoq Topoh untuk sama-sama berkumpul dan melakukan anyaman di pondok berhampiran rumahnya. Beliau menjamu rakan-rakannya yang juga ahli kumpulan Tompoq Topoh dengan jamuan ringan seperti air teh dan biskut kosong, serta berbual-mesra dengan mereka. Puan Maznah mewujudkan suasana kerja yang santai dan menggembirakan agar kerja-kerja anyaman dilakukan dalam keadaan tenang (Kajian Lapangan, September 2015).

“kami satu kumpulan pernah juga bergaduh. Tapi sebagai ketua, saya perlu pandai ambil hati mereka semula. Tidak boleh berat sebelah. Sebab kita semua sedara mara juga.”

“ada juga peraih yang datang, dia ni memang peraih tetap kami. Jadi, perlu jaga juga hubungan dengan dia ni sebab dia juga dikira punca sumber pendapatan kita disini.”

(Informan 1)

“dalam kumpulan ni memang daripada kawan-kawan dan sedara mara juga. Jadi kerja-kerja anyaman memang kita bahagi-bahagikan sama-sama. Nak buat sorang-sorang pun nanti penat kan. Jadi kita ada kawan, sedara, kita bahagi-bahagi lah.”

(Informan 2)

Selain itu, elemen jaringan sosial sebagai modal sosial yang juga terdapat dalam kalangan ahli kumpulan Tompoq Topoh memudahkan kerjasama antara ahli kumpulan dalam proses melaksanakan aktiviti anyaman dan proses pembahagian kerja. Puan Maznah, menjalinkan hubungan baik dengan setiap ahli kumpulannya agar kerjasama dalam proses anyaman terlaksana dengan berkesan. Hubungan baik juga dijalin antara kumpulan Tompoq Topoh dengan peraih utama yang kerap mengambil tempahan anyaman daripada kumpulan ini. Beberapa hubungan baik diwujudkan seperti, dengan kaum bapa suku kaum Mah Meri untuk proses pencarian sumber hutan untuk dijadikan bahan anyaman produk mereka (Kajian Lapangan September 2015).

Elemen rasa saling percaya antara satu sama lain dalam kalangan ahli-ahli kumpulan Tompoq Topoh membantu dalam proses kelancaran perjalanan proses kerja dan kestabilan kumpulan ini. Hal ini ditunjukkan melalui rasa percaya yang tinggi diberikan kepada ketua kumpulan daripada ahli kumpulannya untuk membahagikan tugas-tugas anyaman. Elemen ini sebenarnya wujud kesan daripada penglibatan sivik ahli kumpulan yang sentiasa proaktif di samping norma timbal balik (Julia Hauberer 2010) yang terdapat dalam kumpulan Tompoq Topoh. Hal ini kerana kepercayaan diberikan secara *'win-win situation'* dimana, ketua dipercayai oleh ahli kumpulan yang lain untuk pembahagian kerja yang sama rata mengikut kemampuan ahlinya, manakala, ketua memberikan kepercayaannya terhadap ahli-ahli kumpulannya untuk melaksanakan tugas yang diberikan untuk dijual kepada peraih dan pelanggan luar.

Aktiviti ekonomi sebagai sumber pendapatan dan peluang pekerjaan

Kebergantungan komuniti Orang Asli terhadap sumber hutan semata-mata sedekad yang lalu, tampaknya bukan juga suatu yang sia-sia. Mereka menggunakan sumber hutan sedia ada untuk menjana ekonomi keluarga serta kelompok mereka. Suku Mah Meri menunjukkan bahawa sumber hasil hutan telah membantu mereka dapat menambah sumber pendapatan sampingan. Ciri-ciri peribadi negatif dilabelkan oleh beberapa pihak sedekad yang lalu yang merupakan punca kemunduran Orang Asli (Khairul Hisyam & Ibrahim 2007; Mustaffa 2008; Ramlee 2008; JAKOA 2011) bukanlah suatu yang terus diwarisi turun temurun. Ciri peribadi atau di dalam penulisan artikel ini boleh dikatakan sebagai modal sosial yang terdapat pada individu dan kumpulan Mah Meri memberi impak positif kepada sumber ekonomi mereka.

“Ada anyaman yang telah sedia mendapat tempahan, ada juga yang dibuat saja-saja untuk dijual kepada orang luar.”

“kalau saya, anyaman ni sebagai sumber pendapatan utama, sebab saya ibu tunggal, ada tanggungan lagi, jadi ini sahaja sumber pendapatan yang saya ada”

(Informan 1)

“saya buat anyaman ni suka-suka saja, isi masa lapang yang ada. Lepas tu dapat jumpa kawan-kawan petang-petang sambil buat anyaman. Lagi pun, bukan satu yang sia-sia, hujung bulan saya dapat juga tambah pendapatan keluarga dengan kerja sambil-sambilan ini”

(Informan 2)

“dulu saya duduk di sebuah rumah atas laut. Tiada pekerjaan. Tapi, bila suami saya dipelawa untuk bekerja di sebuah lading, kami sekeluarga berpindah ke kampung ini. Di situ lah mulanya saya mengenali Tompoq Topoh, dan saya juga dapat bekerja. Saya pelajari anyaman ini daripada ketua dan ahlinya yang lain.”

(Informan 3)

Menjadikan Tompoq Topoh sebagai satu platform dan batu loncatan untuk kaum wanita Mah Meri mendapatkan ruang peluang pekerjaan dan menjana sumber pendapatan utama ma-

hupun sampingan. Bagi informan pertama iaitu Puan Maznah, ketua kumpulan Tompoq Topoh, beliau sendiri menjadikan seni anyaman sebagai sumber pendapatan utamanya berikutan status ibu tunggal. Informan kedua dan ketiga menjadikan seni anyaman sebagai sumber pendapatan sampingan, yang pada awalnya hanya untuk mengisi masa lapang dan juga peluang pekerjaan bagi suri rumah sepenuh masa sebelumnya. Pekerjaan seni anyaman ini tidak mengabaikan tanggungjawab utama seorang suri rumahtangga kerana ianya dilakukann pada waktu lapang mereka.

“kadang kita dapat RM30 sehari. Dulu cuma RM10. Sekarang sudah ada peraih, dan orang luar pun mahu produk kita sejak Tompoq Topoh ni diperkenalkan kepada orang luar, jadi menambah pendapatan kami.”

(Informan 1)

“masa mula-mula dulu memang susah. Tapi masuk kumpulan ni, semakin bertambah pendapatan. Dapat tolong suami. Lagipun pekerjaan ini mudah sebab kemahiran ini saja yang saya ada.”

(Informan 4)

Penyelidikan berkait kumpulan Tompoq Topoh sangat kurang diketengahkan oleh kebanyakan penyelidik. Hasil tinjauan dan temubual bersama ketua Tompoq Topoh, Puan Masnah memperlihatkan bahawa penubuhan kumpulan Tompoq Topoh membawa perubahan kepada peningkatan pendapatan setiap keluarga yang menyertainya. Aktiviti ekonomi berasaskan produk anyaman dilakukan oleh kumpulan Tompoq Topoh pada waktu senggang setelah selesai kerja-kerja rumah. Permintaan yang semakin meningkat oleh pasaran luar sekaligus meningkatkan sumber pendapatan ahli kumpulan Tompoq Topoh. Pendapatan dahulunya hanya RM10 sehari, kini telah meningkat kepada RM30 sehingga RM80 sehari. Anyaman seperti kantung sireh, bakul, beg dompet, tikar dan pelbagai hiasan daripada hasil anyaman. Keunikan anyaman menyebabkan peningkatan oleh orang tengah dan pasaran luar (Kajian Lapangan, September 2015).

Justeru, elemen-elemen modal sosial yang terdapat dalam diri ketua Tompoq Topoh, Puan Maznah terutamanya, sangat memainkan peranan penting dalam usaha membawa nama Tompoq Topoh lebih dikenali oleh masyarakat luar. Elemen modal sosial yang ada dalam Tompoq Topoh sekali gus memudahkan ahli kumpulan tersebut mengakses kepada sumber pendapatan dan mengawal kebolehan pasaran produk anyaman dalam usaha memperkasakan ekonomi setiap ahli keluarga Tompoq Topoh dengan penambahan sumber pendatan sampingan ini. Dalam tempoh sedekad Tompoq Topoh bertahan, elemen-elemen modal sosial yang terbina dalam kalangan ahli kumpulan sangat memainkan peranan dalam memperkasakan ekonomi wanita Mah Meri dalam kumpulan Tompoq Topoh itu (Kajian Lapangan, September 2015).

KESIMPULAN

Tompoq Topoh merupakan kumpulan wanita Mah Meri yang kesemuanya merupakan suri rumahtangga sepenuh masa. Mereka yang menjalankan aktiviti ekonomi melalui pelbagai jenis anyaman mulai menjalankan aktiviti ini sebagai aktiviti sampingan dan tidak kurang juga ada yang menjadikannya sebagai aktiviti utama sebagai sumber pendapatan keluarga. Kumpulan Tompoq Topoh yang telah bertahan selama lebih 10 tahun dikagumi oleh penyelidik kerana mereka bukanlah daripada kalangan yang berpendidikan sempurna mahupun berpendidikan tinggi. Justeru, artikel ini telah mengupas beberapa tema yang memaparkan elemen-elemen modal sosial yang dimiliki oleh Tompoq Topoh dalam usaha meningkatkan sumber ekonomi mereka.

PENGHARGAAN

Penerbitan artikel ini dibiayai oleh Kementerian Pengajian Tinggi, Malaysia (*Fundamental Research Grant Scheme - Project Code FRGS/1/2015/SS04/UKM/02/1*), di bawah pimpinan Dr. Yew Wong Chin.

RUJUKAN

Amir Zal et al. (2013). The Exploration of Social Capital and Its Relation with Economic Empowerment of Orang Asli Kuala in Johor, Malaysia. *Pertanika Journal Social Science and Humanities*. 21(4).

Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

Bourdieu, P. (1986). The Forms Of Capital. dalam Richardson, J. G. (1986). *Handbook of Theory And Research For The Sociology of Education*. New York: Greenwood Press. 241-258.

Coleman JS. 1994. *A Rational Choice Perspective on Economic Sociology*. In Handbook of Economic Sociology, ed. NJ Smelser, R Swedberg. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.

<http://www.jakoa.gov.my/orang-asli/info-orang-asli/suku-kaumbangsa/>. Portal Rasmi Jabatan Kemajuan Orang Asli. Di akses pada 17 September 2015.

JAKOA. (2011). *Pelan Strategik Kemajuan Orang Asli: 2011-2015*. Kuala Lumpur: Bahagian Perancangan dan Penyelidikan, Jabatan Kemajuan Orang Asli.

Khairul Hisyam Kamarudin & Ibrahim Ngah (2007). *Pembangunan Mapan Orang Asli*. Universiti Teknologi Malaysia.

Mason, K.O. & Smith H.L. (2003). *Women's Empowerment And Social Context: Results From Five Asian Countries*. National Institute of Child Health and Human Development to the East-West Center and University of Pennsylvania.

Minimol, M.C. & Makesh, K.G. (2012). Empowering rural women in Kerala: A study on the

role of Self Help Groups (SHGs). *International Journal of Sociology and Anthropology*. 4(9): 270-280.

Mustaffa Omar. (2008). Rancangan Pengumpulan Semula (RPS) Masyarakat Orang Asli: Pencapaian dan Cabaran. dalam Ma'rof Redzuan & Sarjit S. Gill (Eds.), *Orang Asli; Isu, Transformasi dan Cabaran* (pp. 189-190). Universiti Putra Malaysia.

Putnam, R et al. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Ramlee Abdullah. (2008). Orang Asli dalam Arus Pembangunan Nasional di Terengganu. Dalam Ma'rof Redzuan & Sarjit S. Gill (Eds.), *Orang Asli; Isu, Transformasi dan Cabaran*. Universiti Putra Malaysia.

Rappoport, J. (1984). *Studies in empowerment: Introduction to the issue*. Prevention in Human Services. 3: 1-7.

Ratnawati dan Rahmani (2013). Prestasi pemeraksanaan ekonomi wanita: Pengalaman di Indonesia. *Malaysian Journal of Society and Space*. 9(4): 76 – 85.

Reita Rahim (2007). *Chita' Hae, Culture, Crafts and Customs of the Hma' Meri in Kampung Sungai Bumbon, Pulau Carey*. Center for Orang Asli Concerns, Tompoq Topoh.

Rhonda Philips & Robert H. Pitman. (2009). *An Introduction to Community Development*. Routledge. New York.

Rohani Abdul Karim (2013). *Raising Standards of Low-Income Households*. GTP Annual Report.

Rohayu dan Sharipah (2013). Pembinaan Keupayaan dalam Pelancongan Orang Asli: Satu Kajian Kes dalam Komuniti Mah Meri. *Proceeding of the International Conference on Social Science Research, ICSSR 2013. 4-5 June 2013*.

Rusydi Syahra (2003). Modal Sosial: Konsep dan Aplikasi. *Jurnal Masyarakat dan Budaya*. 5(1).

Winter, I (2000). *Towards a theorised understanding of family life and social capital* (Working Paper No. 21). Melbourne: Australian Institute of Family Studies.

Haslin Kadis & Vivien W. C. Yew
Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan
Universiti Kebangsaan Malaysia.
Email: haslinlovemomdad@gmail.com, vivienyew@ukm.edu.my